

“Suure tamme” laul – süntees

Matej Goršič

Teesid: Artikkel esitab tsüklilisel aja- ja ruumikäsitlusel põhineva “Suure tamme” runo sünteetilise tõlgenduse. Laulu ja selle uurimise ajaloo lühiülevaate järel keskendub artikkel semantilisele paralleelile *iso tammi – tammi-kuu* (suur tamm – jaanuar). Artikli keskmises osas seotakse suure tamme maailma- ja ajaülene mõõde maailma- ja ajapuu teooriaga. Edaspidi keskendub artikkel tammeraiuja kahetisele olemusele ja tema seostele pikseilma müüdiga. Artikli lõpetab “Suure tamme” ürglaulu teooria.

Märksõnad: aja ja kosmose tsükliline käsitlus, piksejumal, regilaul, sümbolanalüüs, “Suur tamm”, sünteetiline tõlgendus, võrdlev mütoloogia

Sissejuhatus

Inimene (rahvalaulik, uurija, kirjutaja, lugeja) kipub andma oma mistahes tootele (märgile, sõnale, laulule, lausele, artiklile) ja sündmusele (elule, surmale) tähendusi. Tähenduse omistamise protsessis võib täheldada kahte genuiinset, samaaegset ja esmapilgul peaaegu vastandlikku suundumust: eristamine ehk analüüs ja ühendamine ehk süntees. Oma varasemates “Suure tamme” laulu uuringutes olen keskendunud esimesele suunale, käesolevas artiklis keskendun ka teisele.

Laul

Eepiline runolaul jutustab suurest tammest, mis kasvas taevasse ning varjas päikese ja kuu; siis tuli päästja, kes raius kirvega tamme maha ning vabastas taevakehad.¹ Laulust on kogutud mõnisada teisendit, peamiselt runolaulu levi-aladelt.² Lauluvariandid võib jagada kahte suurde rühma. Esimest rühma esindavad põhjapoolsete laulualade (Karjala ja Soome) teisendid, mille müütiline

loomus on selgesti säilinud ka tammelangetaja kujus: tammeraiuja on väike must merest tõusnud mees. Selle rühma teisendid on peamiselt iseseisvad jutustavad laulud (suurem alarühm) või “Pisti sünni” sissejuhatusena kasutatud loitsud (väiksem alarühm). Teist alarühma esindavad lõunapoolsete laulu-alade (Ingerimaa ja Eesti) teisendid, kus tammeraiuja müütiline loomus on kadunud: tammelangetaja on laulikneiu vend. Selle rühma teisendid on lüro-eepilised laulud. Need erinevused on seletatavad üleüldise laulutavade ja laulu kasutamise erisustega: põhjapoolsel tel aladel on laulud säilitanud arhailisemad ehk algupärasemad jooned, seevastu lõunapoolsetel aladel on neist saanud külalaulud, mis jutustavad vallaliste tüdrukute elust (vrd Haavio 1940/41: 25, märkus 3; Toivonen 1947: 5; Kuusi 1968: 14; Turunen 1981: 69; Sarmela 1994: 10. Rahvalaulutegelase soo ja funktsiooni muutumist on täheldatud teistegi lõunapoolsete alade lauludes, vrd Frog 2010: 88–89 ja tema kasutatud kirjandus).

Teooriatest

Vene folklorist Aleksandr Afanasjev (1826–1871) tõlgendas suurt tamme pilve metafoorina (Mannhardt 1875: 286–287). Soome folklorist Julius Krohn (1835–1888) võrdles *Kalevala* suurt tamme saarepuu Yggdrasiliga, arvates mõlemad pilve tähendavaks (Haavio 1940–41: 18). Saksa rahvaluuleteadlane Wilhelm Mannhardt (1831–1880) samastas Kalevala suure tamme piksejumala purustatud tammega, mis esineb läti “päikeselauludes” [*sic!*] ja tema tõlgendas seda päikese metafoorina (Mannhardt 1875: 286). Soome folklorist Kaarle Krohn (1863–1933) oli “Suure tamme” laulu müütilise tõlgendamise vastu, öeldes laulu põhinevat kujutlusvõimel (Krohn 1903: 176–177). Sama seisukoha võttis soome folklorist Kaarlo Alfred Franssila (1869–1950; Franssila 1900: 83). Viljo Johannes Mansikka (1884–1947) ühendas laulu elupuu sümbolikaga ja vaatas seda kui keskaegsete ristipuumüütide versiooni (Mansikka 1909: 179; vrd Sarmela 1994: 212). Soome usundiurija Uno Harva (1882–1949) pidas “Suure tamme” laulu Linnutee metafooriks (Harva 1948: 70–73). Tema teooria on seni pälvinud suurima toetuse.³

Uno Harva teooria langeb kokku ka eesti usundiurija ja folkloristi Aado Lintropi (sünd 1956) arvamusega, kusjuures Lintrop astub siiski veel sammukese edasi:

õigus on kõigil neil teadlastel, kes on suure tamme sidunud Linnuteega [---] Siiski ei pea ma seda Linnutee sünnilooks sünnilugude tavamõttes, sest rõhk pole niivõrd sellel, kust või kuidas asi alguse sai (vrd kasvõi raua sünnilooga), kuivõrd suure tamme sünni seostamises igaaastaselt

korduva ajavahemikuga. Arvan, et läänemeresoome suur tamm väljendab eelkõige meie boreaalsest asukohast lähtuvat valge ja piimeda aja vaheldumist ehk aastaringi, mida mütoloogilistes lauludes esitati taevase hiigelpuu kasvamise ja raiumisena (Lintrop 1999: 12, Matej Goršiči rõhutus).

Lintropi hüpotees põhineb runolauludega põimuvate motiivide ja nendega seotud rituaalide sümbolanalüüsil. Suure tamme kasvu samastas ta sümboolselt eesti rahvalauludes esinevate soa merre kadumise ja mere pühkimisega: kõik väljendavad üht ja sama protsessi või selle eri etappe ja seonduvad suvise pööripäevaga (Lintrop 1999: 2, 10, 15). Suure tamme maharaiumise seostas ta aga talvise pööripäevaga:

Linnutee alles ööde pikenedes ja pimenedes nähtavale ilmus, olles talvisel pööriajal selge ilmaga vaadeldav suurema osa ööpäevast (umbes 17 tundi) (Lintrop 1999: 12).

Nõustun Lintropi teooriaga, millele püüan leida täiendusi ja laiendusi artiklis edaspidi.

Isotammi

Soome keeles on aasta esimene kuu, jaanuar, nimetatud tamme järgi *tammi-kuuks*. Lähem pilk kuu nimetusele näitab, et soome lääne- ja idamurretes esineb *tammikuu* ka väljajättelisena: *tammi*, mis on läänemurretes tuntud ka nime *isotammi* all (Joki 1969 (SKES IV): 1219). Häme, Kesk-Soome ja Põhja-Häme murdes tähendab *tammi* ka telge, rummu ja naba (Joki 1969 (SKES IV): 1219). Et *tammi* 'jaanuar' ja *tammi* 'telg, rumm, naba' olid üksteisele tähenduslikult väga lähedased, sellele osutab selgesti 14. jaanuaril tähistatav *talvinapa* ehk talve keskpäik (Vilkuna 1961: 43). Seega on väga tõenäoline, et *isotammi*, *tammi* ja *tammikuu* tähendasid algselt talve keskpäika või naba või keskpäik (vrd ka *sydänkuu* 'jaanuar'). Samale järeldusele jõudis Joki (1969 (SKES IV): 1219).

Sellise seletuse korral tähendaks suure tamme raiumine, millest runos räägitakse, *isotammi*, *tamme* või *tammikuu* (ehk siis jaanuari) maharaiumist, s.t talve sümboolse keskpäiga (naba, keskpäik) raiumist. Päikese pääsemine tamme ladvast tähendaks talve keskpäiga ületamist, s.t aasta valgema poole⁴ saabumist, mil päike hakkab taas rohkem paistma. Kuud saab selle tõlgenduse kohaselt seletada päikesega samalaadse valgusallikana: kuu sümboolne väärtus ja tähendus kattuksid päikese omadega.

Kuna talve keskpaiga murdmine lõpetab sümbolsest mitte üksnes talve vaid ka aasta, mida talv võis aasta lõpuna sümboliseerida (*pars pro toto*), võis suure tamme raiumine tähendada ka vana aasta raiumist ehk lõppu. Nagu öeldud, on sellise aastaringi seletavale suure tamme sümbolikaline runolauludes keskendunud Aado Lintrop (Lintrop 1999).

Maailma- ja ajapuu

Laulus esinevat suurt tamme on mõned teadlased defineerinud maailmapuuna, ehk siis laialt levinud müütilise puu esindajana, mille omaduste hulka kuuluvad muuhulgas asumine maailma keskpaigas ja maailma toetamine (vt Siikala 2002: 187–191; Frog 2008: 149; reservatsioonidega Tolley 2009a: 309). Suure tamme maailmapuu teooriast annavad minu meelest kõige paremini tunnistust eespoolmainitud *tammi* ‘telg, rumm, keskpuu’ ja need “Suure tamme” laulu teisendid (loitsud), kus tamm kasvab “kahe/kolme mere vahus” või saarele/nõlvale/mäele, mis on tõusnud “kahe/kolme mere vahust”.⁵

Suure tamme kui maailmapuu teooria vastu on siiski välja astunud Aado Lintrop:

Ka pole suur tamm toeks ega puhkepaigaks taevakehadele (küll on selleks ahellaulude tamm või sammast), vastupidi, oma kiire kasvuga ähvardab ta taevast lõhkuda ning takistab pilvede liikumist. Taevakehade valguse varjajana on ta ilmapuu vastandiks (Lintrop 2000: 4).

Siin jooksevad kaks tõlgendust justkui kokku. Ühel poolel on ajaülene tõlgendus, mille kohaselt suur tamm tähendab aja ja talve keskpaika (suur tamm ajapuuna). Teisel poolel on ruumilist mõõdet rõhutav tõlgendus, mille kohaselt suur tamm tähendab maailma keskpaika (suur tamm maailmapuuna). Kas need kaks tõlgendust on teineteisest tõesti kaugel? Minu meelest mitte. Teesile ja antiteesile järgneb süntees. Ei ole vaja kasutada Einsteini relatiivsusteooriat, milles aeg ja ruum on seotud nn aegruumiks⁶, vaid piisab kahe tõsisaja taipamisest. Esiteks, et inimese kogemuses on aeg ja ruum lahutamatu koos (kõik olemasolev on olemas nii ajas kui ka ruumis, mitte kunagi ainult ajas või ainult ruumis). Teiseks, et rahvalaulukute ajakäsitus ei olnud lineaarne, vaid tsükliline. Eesti ajaloolase Lauri Vahre (sünd 1960) sõnul:

Inimese elementaarne ajataju on komplitseeritum ja kujuneb hiljem kui ruumitaju. Võib oletada, et see maksab ka inimkonna kui terviku kohta ning et folkloorne ajataju oli meie omast märksa erinev. Üsna kindlasti

olid sellele omased korduvus ja kvaliteetsus. K o r d u v u s tähistab üldiselt aja mõistmist tsüklitena, nii et mingi perioodi möödudes saabub jälle täpselt sama aeg [---] Aja kvaliteetsus tähistab aja mõistmist mingi reaalse jõuna, mis on kas hea või halb (enamasti õigupoolest kas kasulik või kahjulik), püha või mittepüha jne (Vahtre 2000: 10–11).

Tsüklilises ajakäsitluses on korduv periood üks ja sama teatud ajaüksus, näiteks aasta,⁷ mille lõppedes lõpeb kogu aeg. Aja lõpp vastab ajaüleses tõlgenduses maailma lõpule ruumilises tähenduses. Rakendades “Suure tamme” laulule sünteetilist, ehk ajalisruumilist tõlgendust, jõuame järeldusele, et suur tamm on nii aasta s.t aja kui ka maailma s.t looduse sümbol. Tamme kasvamine tähendab nii aasta kasvu, s.t aja tsüklilist kulgu kui ka maailma ehk looduse kasvu.⁸ Maailma ehk looduse kasv saavutab haripunkti suve keskpaigas, jaanipäeva ajal. Tamme kõrgus on sel ajal kõige suurem, tamm on siis heaolu ja õnne allikas (“hea tamm”)⁹, see tähendab, et aasta-maailm on siis kõige parem. Kuid kasv ei jää seisma: aina kasvav tamm (“paha tamm”)¹⁰ ehk siis aasta-maailm läheb tasakaalust välja. Kosmogooniline segadus suureneb ja on suurim kesktalvel: päike kaob. Aasta-maailmatsükkel jõuab otsakorrale ja on vaja raiujat, kes suure tamme (jaanuar, *tammikuu*) maha raiub ja lõpetab sel kombel aasta-maailmatsükli, vabastades päikese.

Inimeste maailmas toimub tamme raiumine ehk aastase maailmatsükli lõpetamine sümboolselt aasta pimedate aja lõpus, kui surnute hinged lahkuvad elavate maailmast. Sellele surnutega seotud uskumusele viitavad nii Uno Harva Linnutee-teooria pooldajate lemmiksalmid¹¹ kui ka nn hingedeae, aasta pimedaim aeg, mil usuti hingi rändavat mööda Linnuteed teispooldusse (sellest pike-malt vt Lintrop 1999: 12–13, vt ka märkus 3). Veel selgemini kajastub ajamaailmatsükli lõpp skandinaavia pärimuses. Maailmapuu Yggdrasili raiumine on *Eddas* selgesõnaliselt tõlgendatud maailma lõpuna, ebamäärane ajamääratlus jätab siiski selgusetuks, kui pika ajajärgu lõpus Yggdrasil maha langeb (vrd Eliade 1982: 157).

Raiuja

Tsüklilise ajakäsitluse korral langevad aastavahetuse algus ja lõpp kokku. Sellepärast on aastavahetusel ja seda sümboliseerivatel märkidel kahetine olemus: need sisaldavad nii alguse (sünni) kui ka lõpu (surma) omadusi.

“Suure tamme” laulus on aastavahetaja võim tamme raiuja käes. Kahetine olemus on seega raiujal. Teises lõigus nimetatud põhjustel on raiuja kahetine

olemus säilinud vaid põhjapoolsetel runolaulu aladel. Langetaja alguse ehk sünniga seotud pool avaldub selles, et (1) teda nimetatakse väikeseks, ühe poidla pikkuseks (*pieneksi, yhden peukalon pituiseksi*) (SKVR I₄ 832, 832b, 833, 842, 843, 849, VI₁ 3526, VII₃ 609, 611, 1382, VII₄ 2734, 2752, 2760, VII₅ 4169, 4197, XII₂ 6071 jne), mis viitab tema äsjasünnile, (2) ta tõuseb merest just nagu viiendas lõigus mainitud tamm ja saar/nõlv/mägi – merest tõusmine on kosmogooniline kliše, mis tsüklilises aja- ja maailmakäsitluses tähendab aja ja maailma taassündi. Raiuja lõpu ehk surma pool avaldub selles, et (1) teda nimetatakse mustaks, surnutest pisut paremaks jms (*mustaksi, kuollutta vähän paremmaksi*) (SKVR II 872, 1053, VII₁ 315, 565, 680, 697, 697a, VII₂ 1191, 1206, 1209, VII₃ 251, VII₄ 1724, 2642, 2652, 2660, 2662, 2705, 2734, VII₅ 4169, 4197 jne), mis selgesti viitab surmale, (2) Vienas on tema juuste, kaabu, kinnaste ja kirve kohta öeldud, et need on jäised (SKVR I₂ 1233, 1234, I₄ 800, 803, 852, II 898, 904, 1022, 1023a jne, vrd Sarmela 1994: 211) – mis otseselt viitab talvele ehk siis jaanuarile, mida ta raiub (vrd ka *tammipakkaset* ‘jaanuarikuu või üleüldse kõva pakane’, Joki 1969 (SKES IV): 1219) ja kaudselt surmale (mõnes rahvapärimumes kujutatakse teispoolt põhjamaise, külma ja talvise piirkonnana) (vrd Sarmela 1994: 213; Lintrop 2000: 5).

Piksejumal

Põhjapoolsete laulupiirkondade tammeraiuja on piksejumal.¹² Põhjendan oma väiteid järgnevalt.

(1) Raiuja toob aastavahetuse. Sama funktsioon on tõenäoliselt ka balti ja slaavi piksejumalal.

Läti rahvalaulud (*daina*) sisaldavad vihjeid sellele, kuidas pulma minev piksejumal Pērkons lööb kuldseesse tamme, mille järel Päike nutab, korjates tamme kuldseid oksid (laulu originaale läti keeles ja saksa keelde tõlgituna vt Zicāns 1940: 197–199). Põhjalikuma ja minu arvates kõige loomulikuma tõlgenduse pakkus läti folklorist Eduards Zicāns (1884–1946). Tema tõlgenduse sisu on üllatavalt lähedane minu tõlgendusele “Suure tamme” laulust. Tähelepanuväärne erinevus on aga selles, et Zicāns tõlgendab (minu arvates õigesti) dainade tamme langetamist talvise pööripäeva sümbolina.

Kasvamisele peab järgnema langetamine selleks, et võiksime jälle oodata elujõudude taastärkamist. Looduse pöördpunktid on pööripäevad. Kevadel tähistas päike elujõudude võitu, mis saavutab oma tipu suvise pööripäeva peol. Vähenemine algab Pērkonsi sangariteoga. Religioosete süm-

bolite keeles on kumbki protsess leidnud oma väljenduse: esimene taevases pulmapeos, teine puu lõhkumises (Zicāns 1940: 201).

Läti rahvalaulud jutustavad ka sellest, kuidas piksejumal Pērkons vabastab jäämäge lõhestades seal viibiva ema, tema tütre, abiellumisealise tütre või päikese tütre. Pidades silmas, et sama idee leidub ka muinasjuttudes, kus kuningatütar vabastatakse klaasmäelt, jõudis Zicāns järgmise otsuseni:

Hoolimata sellest, kas räägitakse jää- või klaasmäest, on nendes rahvapärimestes meie ees ikka talvise pööripäeva suured muutused. Jäämäe lõhestamine on seega puulõhkumise vaste (Zicāns 1940: 201–201).

Kui Zicānsil on õigus, on läti dainade jäämäge lõhestav piksejumal “Suure tamme” laulu täielik sümboolne vaste. Jäämägi vastab talvele ehk jaanuarikuud sümboliseerivale tammele. Jäämäel viibivad naised, kellest päikesetütar (isikustatud päike) on nähtavasti algupärane,¹³ on tamme kütkest vabanenud päikese ja kuu vasted.

Päikese talvest vabastajana esineb ka slaavlaste piksejumal Perun:

Usuti, et looduse loovad elustavad jõud – välk, vihm, soojendav päikesevalgus – on talvel surnud. Need olid justkui maetud läbitungimatu udu alla. Rahvas tõepoolest uskus, et Perunit on igapäevaseks olemasoluks tingimata vaja. Ilma Peruni sekkumiseta oleks pimedus pidanud päikest vangikongis, mille uks pidas vastu kõigele, väljaarvatud Peruni välk (Yoffe & Krafczik 2003: 35, vrd samas: 38–40).

(2) Tammelangetajat kutsutakse *ukkoks* (SKVR I₄ 799, 806, 835, 835a, 863, VII₄ 2731, 2735, 2736, 2739, 2766. vrd SKVR VII₄ 1553, 2642, 2705, IX₄ 851, XII₁ 4505) või *ukkoneniks* (SKVR I₄ 805, 861, 863. Vrt. SKVR VII₄ 1724). *Ukko* (eesti vaste võiks olla taat), mis tähendab vana meest, on tavakohaselt piksejumala kohta kasutatav termin (vt Harva 1915: 116–126; Haavio 1967: 148–178; Salo 2006), samas *ukkonen* (taadike, taadu) on selle deminutiivne moodustis, mis tähendab samuti äikest, pikset.¹⁴

(3) Tammelangetaja kirves lööb välja tule (SKVR I₄ 803, 807, 808, 825, 828, 833, 835, 841–843, 861, 867, 882, XII₂ 6071 jne). Vätku peeti piksejumala või tema sepa tehtud tuliseks relvaks, millega ta tulistas taevast alla (vt Salo 2006: 28–35).¹⁵ Balti ja slaavi piksejumala välgurelv on tavaliselt kirves (West 2007: 254). India piksejumala Indra *vajra*-relva ja kreeklaste piksejumala Zeusi *keranos*-relva on nimetatud säravateks (West 2007: 252).

(4) Lisaks kirvele kuuluvad tammelangetaja varustuse hulka vöö ja kindad, mille kohta on öeldud, et nad on hõbedased, vasksed, raudsed või terasesed (SKVR II 350, 1053, VII₂ 1606, VII₄ 2652, 2660, 2682, 2683, 2712, 2719 jne; vrd Sarmela 1994: 211). Ka skandinaavlaste piksejumala Thori varustuse hulka kuuluvad lisaks vasarale vöö, mis kahekordistas tema jõu niipea, kui ta selle endale ümber pani, samuti raudsed kindad, mida tal oli vaja vasara kättevõtmiseks ja selle hoidmiseks (Tonnelat 1987: 258).

(5) Mainitud on ka tammelangetaja juukseid ja habet (SKVR I₄ 852, II 636, 904, VII₄ 2748, XII₁ 4505; vrd Sarmela 1994: 211). Habe ja juuksed kuuluvad indoeurooplastel piksejumala tunnusmärkide hulka (vt West 2007: 240 (baltlaste Perkūnas/Pērkons), 242 (slaavi Perun), 246 (hindude Indra), 250 (skandinaavlaste Thor)).

(6) Tammelangetaja kahetist olemust (*väike mees / laps – must mees / taat*) võib võrrelda mordvalaste indoeuroopa-pärase piksejumala Purginepazi¹⁶ kaksisolemusega. Purginepaz on nimelt mõnikord verinoor ilus noormees, teinekord must mees, kelle silmad hõõguvad nagu söed (Devjatkina 2008: 195).

Algupära

Regilaulude suurele tammele kõige lähem on mordvalaste rahvalaulude suur õunapuu või suur kask.¹⁷ Mordvalaste rahvapärimuse suure puu maailmapuusümbolile viitab see, et see puu kasvas keset heinamaad asuval suurel künkal (maailmakeskme sümbol)¹⁸ või see lükkas taeva ja maa lahku (maailma sünni ja taeva toetamise sümbol) (Devjatkina 2001: 100; Devjatkina 2008: 134).¹⁹ Mordvalaste suure puu ajapuusümbolile viitab asjaolu, et see puu varjas päikese ja kuu, mistõttu jumal (mordva keeles tähendab *paz* jumalat) lõi puu pooleks. Taeva ja maa lahkulükkamine langeb kokku eestlaste “Suure tamme” laulu variantides esinevaga: *Tamm siis kasvis taevaaie, / Tahtis taevasta jaggada* (vt Franssila 1900: 29, 79–80) ning karjalaste “Suure tamme” laulukatketes jätkuva “Pisti sünni” motiiviga *Tahtoi taivonen haleta – Tahtoi maa kaheksi mennä*.²⁰ Mordva puulangetamise motiiv *Toinen puoli kaatui itään, / Toinen puoli kaatui länteen* (vt viide 18) sarnaneb vienalaste tammelangetamise motiiviga *Laskoo latvan pohjoisehen, / Tyven suurehen suvehen* (SKVR II 1023a. Vt ka SKVR I₄ 800, 816, 882, II 872, 897, 898, VII₂ 1594, VII₄ 2660, 2668, 2671, XII₂ 6048, 6081). Suurt sarnasust võib täheldada ka mordvalaste ja regilaulude “hea puu” (vt viide 9) vahel: mordvalaste tamm, mille oksadel istuv

päikesejumal Niškepaz või Ineškipaz jagab õnne rikastele ja vaestele (vt soome keeles Tarkiainen 1934: 224) on võrreldav ingeri päikese vabastamise laulu tammega, mille okstele päikese ja kuu vabastaja paneb need taevakehad paistma võrdselt rikastele ja vaestele (SKVR IV₂ 1837–1841 jne).

Nendele võrdlustele toetudes väidan, et regilaulude “Suure tamme” laul ja mordvalaste “Suure puu” laul on sündinud ja hargnenud ühest ja samast põhilaulust, mis oli samalaadne kui eelmainitud laulud. Kui see peab paika, laulsid soome-volga “Suure puu” aluslaulu teisendeid läänemeresoome ja mordvalaste esivanemad, nn soome-volgalased, kes moodustasid kuni pronksiajani ühtse kultuuri- ja keelekogukonna.²¹

Soome-volgalaste “Suure puu” alglaulu suhetest eri rahvaste samalaadsete müütidega on raskem selgust saada. See, et päikest ja kuud varjava puu raiumise motiivi ei leidu vanadel indialastel ehk *Rigvedas* ega ka euroopa rahvastel, annab alust oletada, et see motiiv oli algsetele indoeurooplastele tundmatu.

Sellest hoolimata, kas puulangetaja oli algusest peale tuntud piksejumalana või astus piksejumal puuraiuja rolli alles hiljem,²² on Viena pikseilma müüt selgesti mõjutanud “Suure tamme” laulu. Sellele mõjutusele viitavad ka pikseilma müüdist lähtuvate “Pisti sünni” ja “Pilvelaeva” liitmine “Suure tamme” lauluga.²³

Tõlkinud Asta Niinemets

Kommentaariid

- ¹ *Tamme raiumine* esineb suuremas osas laulu variantides. *Taevasse kasvamine* on eriti omane eesti variantidele (vt Franssila 1900: 28). *Päikese ja kuu katmine ja vabastamine* esinevad peamiselt karjala ja soome teisendites, sageli koos *pilvede* katmise ja vabastamisega; ingeri teisendites asendab või jätkab päikese ja kuu varjamise teemat linnumotiiv; Eestis räägitakse päikese, kuu ja tähtede varjamisest vaid mõnes üksikus teisendis (vt Franssila 1900: 80–81, 83). Laulu episoodide leviku analüüsi ma selles artiklis lähemalt ei puuduta.
- ² Täpsem sisu sõltub kasutatud kriteeriumidest. Näiteks sellest, kas arvesse võetakse üksnes iseseivalt esinevad “Suure tamme” laulu teisendid või ka versioonid, kus “Suure tamme” laul on segunenud teiste lauludega või sellest, kas arvesse tulevad ainult kõiki “Suure tamme” laulu episoodide sisaldavad teisendid või ka need laulud, mis on katked “Suure tamme” laulust või sisaldavad selle katkeid. Irma-Riitta Järvineni “Suure tamme” laulu loetelu tööversiooni on kogutud 315 karjala (156), soome (3), ingeri (139) ja määramata saamispaigaga (17) teisendit, mis ei ole seotud “Pisti sünniga”, neist 11 on laulude katked. Ma ise leidsin SKVRist “Suure tamme” laulu 98 karjala (57) ja soome (41) teisendit, mis on seotud “Pisti sünniga”, neist 9 on laulukatked. K. A. Franssila (1900: 1–27) “Suure tamme” laulu registris, kus puudub kasutatud kriteeriumite teave, leidub aga 793 karjala (243), soome (170), ingeri (64), eesti (230), saamispaik märkimata (32) ja varia (54) teisendit. “Suure tamme” laulu versioone ja nende loendamise kriteeriume ma selles artiklis täpsemalt ei käsitle.
- ³ Teooriat on asunud toetama soome keeleariija ja folklorist Yrjö Henrik Toivonen (1890–1956; 1947: 34), soome mütoloogiaariija, folklorist ja luuletaja Martti H. Haavio (1899–1973; 1967: 354) ning soome kultuuri- ja sotsiaalantropoloog Matti Sarmela (sünd 1937; 1994: 213).
- ⁴ “Kliimaatilisel alusel kahe peamise aastaaja – soojema ja külmema – eristamist peab M. Nilsson üldse iseloomulikuks kõigile väljaspool troopikavööndit elavatele rahvastele. Ta toob eraldi esile Põhja-Euroopas levinud jaotusviisi, millega aasta jaotub juba mitte enam illusoorset, vaid tegelikult kaheks võrdseks osaks” (Vahtre 2000: 38). Vt ka Ilomäki 1998: 25 ja kasutatud kirjandust.
- ⁵ Merele: SKVR VII₄ 2655, 2657, 2658, 2758; vrd XV 309. Saarele/nõlvale/mäele: SKVR VII₄ 2656, 2659, 2660, 2662, 2671, 2672, 2682, 2752, 2756, 2757. Kliisee *kahe mere vahule* viitab ilmselgesti taevarannale, kus maameri (meri selle tavapärasel tähenduses) ja taevameri (merekujuteldud taevast) kokku saavad ehk siis kobretevad kokku. *Kolm merd* on ilmselt kahe mere teisend. Tamm ja saar/nõlv/mägi tähendavad kosmoloogilises tõlgenduses maailmakeskme ja maailmatoetamise sümboleid.
- ⁶ Aegruum on neljamõõtmeline ruum, kus on kolm ruumilist mõõdet (pikkus, laius ja kõrgus) ning üks ajaline mõõde.
- ⁷ On tähelepanuväärne, et soomekeelne sõna *aika* vastab etimoloogiliselt eesti sõnale ‘aasta’ (vt Toivonen 1955 (SKES I): 8).
- ⁸ Maailm kui loodus käsitlus näitab, et maailma- ja elupuu vahe on kui veele tõmmatud joon. Seda tüpoloogilist küsimust ma selles artiklis ei käsitle.
- ⁹ “Hea tamme” esindajaid on regilauludes palju. Nende puhul saab eristada vähemalt nelja tüüpi. Ingerlaste **õlletamm**: *Laulaisin, luettelisin* [---]/ *Tammen keski*

*tanhuulle, / Tammelle tasaiset oksat, / Joka oksalle omenan, / Oksat olta vuotamahan, / Tyvet mettä tyrskämähän, / Latvat viina vihasta (SKVR IV₁ 1085); savolaste **kuld-rattatamm**: Minä laulan lammin lummi, / Merel lummi luikuttele, / Laulan pielekset pihaille, / Tammet keskitanterille, / Tammelle tasaiset oksat, / Joka oksalle omena; / Omenalla kultapyörä, / Kultapyörällä käkönen. / Käkönen kukahtelevi, / Kulta suusta kumpuaapi, / Hopia suusta hohteleepi, / Vaski leuvoille valuupi (SKVR VI₂ 6509); vienalaste **armutamm**: Siellä kasvo kaunis tammi, / Vesa verratoin yleni; / Olova on oksiltaha, / Levie lehviltähe. / Kempä lehvän leikannou, / Se sai ikuisen lemmen, / Kempä oksan katannou, / Se sai ikuisen onnen (SKVR I₄ 828); ingerlaste **päikese-tamm**: Mikä ihme meien maalla, / Kasvo tammi tanhualla, / Puu pitkä pinon välihin, / Yli latvan päivä paisto, / Alta juuren kuu kumotti, / Päivä paisto rikkahille, / Kuu kumotti köyhemmille (SKVR IV₁ 25).*

¹⁰ “Suure tamme” laulu suur tamm kasvab liiga pikaks.

¹¹ *Jo on tammi koatununne / Poikki Pohjoisen jovešta / Sillakši iku-sijahe, / Männä miehem matkalaiseñ / Pimiäh om Pohjol’ahē, / Miešten süöpähä külähe, / Urošten uponnehehe (SKVR I₄ 870).*

¹² Tammeraiujat on eri uurijad käsitletud erinevalt (vt Mannhardt 286–287; Toivonen 1947: 28–32; Haavio 1967: 353; Sarmela 1994: 213; Lintrop 2000: 5). Huvitava kombel on ühes vanematest ja ühes uusimatest tõlgendustest, millel muidu vaevalt midagi ühist on, peetud mõlemas raiujat piksejumalaks: J. Krohn (vt Haavio 1967: 353) samastab raiuja skandinaavlaste piksejumala Thoriga ja Frog (2009: 18) peab üsna tõenäoliseks, et runolaulikud pidasid tammeraiujat piksejumalaks või selle esindajaks.

¹³ Päikese müütilisest kujutamisest dainades vt Zicāns 1935: 171–182.

¹⁴ Vrd Frog 2009: 18. Indoeuroopa kultuuriruumi kuuluvatel rahvastel on piksemüüdid laialt levinud. Üks tuntuimaid räägib piksejumalast, kes välguga tulistades purustas maoks kujuteldud piksepilve. Müüdi jälgi võib leida ka regilauludes, nagu näiteks võib näha järgmisest loitsust (SKVR VII₅ 4498): *Ukko, kultanen kuningas, / Mies tarkka taivahallinen, / Mies totinen toimellinen, / Tuos minulle tulinen miekka, / Josta kuu kärestä paisto, / Päivä paisto lappehista, / Pistä maksahan matoa, / Kyytä kylkiluihen alle!*. Indoeurooplaste pikseilma-müüdist regilauludes Goršič (ilmumas).

¹⁵ “Suure tamme” laulu jätkavas “Pisti sünnis” sepiatab tuliseid nooli tavaliselt meessoost deemon (sm *piru* ‘kurat, saatan’ < slaavlastel *Perun* ‘piksejumal’, vt Itkonen 1962 (SKES III): 576–577; Turunen 1981: 254) või naissoost Loviatar (jms), kusjuures tulistajad on Piru või Loviatar pojad (tihti üheksa). Läti dainades on seis üsna samasugune. Pärkonsil või tema emal oli üheksa poega (Zicāns 1940: 192); Pärkansi üheksast pojast kolm löid, kolm müristasid ja kolm löid valku (Mannhardt 1875: 317). (Number üheksa viitab siinkohal taeva üheksale korrusele.) Mõnes “Suure tamme” laulu katkes raiub tamme Ilmarinen, keda selles kontekstis nimetatakse *ukkoks* (taat) (SKVR VII₄ 2731, 2736, 2739) ja kes muudes lauludes esineb üldjuhul sampo, taeva ja leekiva mõõga sepana.

¹⁶ Purginepazi indoeuroopa algupära vt Zaroff 1999: 56–57.

¹⁷ Ma ei käsitle siinkohal suure tamme võrdkujuna esinevaid müütilisi puid teiste rahvaste pärimuses. Sellele temaatikale olen keskendunud oma varasemates uurimustes.

- ¹⁸ Mordvalaste “Suure õunapuu” laul ja “Suure kase” laul nii mordva keeles kui ka ingliskeeles tõlkes vt Tolley 2009b: 32–35. Mordvalaste “Suure kase” laulu soome keeles vt Haavio 1967: 349–350; Saarinen 2000: 150.
- ¹⁹ Samalaadne motiiv – maa ja taeva lahkulükkamine ja taeva toetamine maailma-sambana (sanskriti keeles *stambh-*, *skambh-*) – leidub ka muinasindia Rigveedas ja Atharvaveedas (vt Goršič 2008: 239–240).
- ²⁰ Esimene väljend: SKVR I₄ 832b; vt ka SKVR I₄ 832c, VII₄ 2735, 2747, 2756, 2757, 2758. Teine väljend: SKVR I₄ 843; vt ka SKVR I₄ 841, 842, 832b, 832c, VII₄ 2733. Toodud tekstikatked tunduvad olevat segavorm, kus kaks arhailist müüti on omavahel põimunud. Üks räägib puust, mis lõi maailma toetades maa ja taeva lahku, teine räägib piksejumalast, kes välgurelvaga lõhestas mäena kujutatud äikesepilve ja vabastas sinna kätketud veevarud (vt Goršič 2011, 2012).
- ²¹ Soome folkloristi Sirkka Saarineni (2000: 145) kohaselt on läänemeresoomlaste ja mordvalaste ühendus katkenud pronksiajal.
- ²² Tuleb tähele panna, et mordva “Suure puu” laulus on puulangetaja täpsem staatus selgusetu. Mordva müütides esineb küll piksejumal Purginepaz, kuid mitte puuraiujana (vt Devjatkina 2008: 95, 195–196).
- ²³ “Pisti sünni” keskne motiiv, tuline nool, kõlab nii tammeraiuja tulises või tuld löövas kirves kui ka tulises, tuld löövas või punases tammes (SKVR I₄ 807, 808, 814, 819, 825, 828–831, 833, 835, 841–843, 853–854, 861, 862, 867, 882, 2447, XII₂ 6071 (metaandmed viimatinimetatud versioonist: arvatavasti latvajärvelaste [vienalaste] laulduna). Pilvelaeva laulu keskset motiivi, pilve, samastasid runolaulikud pilvi takistava suure tammega (SKVR I₂ 1220, 1232, 1236, I₄ 839, 840, 864, KKR 80, 90, 105, 151, 155) või tamme endaga (KKR 38). Kui pikseilma müüdi hüpotees peab paika, on tulenooli tulistav Piru võrreldav taevatulega ehk välguga lööva slaavlaste piksejumala Peruniga (vt viide 15). Pilv, mida kujutatakse punase või tulise laevana ja laevana, kus mehed koovad punast köit, oleks minu hüpoteesi kohaselt seletatav taevatule ehk värke pilduva piksepilvena. Lähemalt “Pisti sünnist” ja “Pilvelaeva” laulust pikseilma müüdi teisendina Goršič (ilmumas).

Kirjandus

- Devjatkina, Tatjana 2001. Some Aspects of Mordvin Mythology. *Folklore. Electronic Journal of Folklore* 17, lk 96–106 (<http://www.folklore.ee/folklore/vol17/mordmyth.pdf> – 18. juuli 2011).
- Devjatkina, Tatjana 2008. *Mordva mütoloogia*. Sator 8. Tartu: EKM Teaduskirjastus.
- Eliade, Mircea 1982. *A History of Religious Ideas II*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Franssila, Kaarlo Alfred 1900. *Kansanrunouden tutkimuksia I. Iso tammi liitteineen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Frog 2008. The “Blue Stone” in Finnish Healing Rituals and Incantation Formulae. Савельева, Галина & Ильина, Ирина & Володин, Владимир (toim). *Народная медицина*

в системе культурной адаптации населения Европейского Севера: итоги и перспективы междисциплинарных исследований. Сыктывкар: Издательство Кола, lk 141–161.

Frog 2009. Do You See What I See? The Mythic Landscape in the Immediate World. – *Folklore. Electronic Journal of Folklore* 43, lk 7–26 (<http://www.folklore.ee/folklore/vol43/frog.pdf> – 18. juuli 2011).

Frog 2010. *Baldr and Lemminkäinen. Approaching the Evolution of Mythological Narrative through the Activating Power of Expression. A Case-Study in Germanic and Finno-Karelian Cultural Contact and Exchange*. Doctoral thesis. London: University College.

Goršič, Matej 2008. Sampo in kirjokansi. *Studia mythologica Slavica* XI. Ljubljana: ZRC SAZU, Institut za slovensko narodopisje. Udine: Università degli studi di Udine, Dipartimento di lingue e civiltà dell'Europa centro-orientale, lk 237–255 (http://sms.zrc-sazu.si/pdf/11/SMS_11_Gorsic.pdf – 18. juuli 2011).

Goršič, Matej (ilmumas). The Runo Song of Killing a Snake – Origin and Transformations. (Konverentsi *Sa laulad siinnä, ma laulan siellä* kogumikus 2011 ja *Studia Mythologica Slavica* 2012.)

Haavio, Martti 1940/41. Iso tammi. *Kalevalaseuran vuosikirja* 20–21. Porvoo & Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö, lk 17–27.

Haavio, Martti 1967. *Suomalainen mytologia*. Porvoo & Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Harva (Holmberg), Uno 1915. *Suomalaisten runojen uskonto*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Harva (Holmberg), Uno 1948. *Suomalaisten muinaisusko*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Ilomäki, Henni 1998. Time in Finnish Folk Narratives. *Folklore. Electronic Journal of Folklore* 9, lk 17–33 (<http://www.folklore.ee/folklore/vol9/fin.htm> – 18. juuli 2011).

Järvinen, Irma-Riitta. Kalevalamittaisen kertomarunoudenluettelon julkaisematon työversio [Jutustavate regilaulude nimekirja avaldamata tööversioon].

KKR = *Karjalan kansan runot I. Kalevalanaiheiset kertovaiset runot*. Jevsejev, V. (koost), Laugaste, E. & Beljakov, A. (toim). Tallinn: Eesti Raamat.

Krohn, Kaarle 1903. *Kalevalan runojen historia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kuusi, Matti 1968. *Muinaisrunon epimyyttejä*. KSVK 48. Porvoo: WSOY.

Lintrop, Aado 1999. Suur tamm, kuduivad neiud ja punane paat, kadunud harjast rääkimata. *Mäetagused* 10, lk 7–23 (www.folklore.ee/tagused/nr10/tamm.htm – 18. juuli 2011).

Lintrop, Aado 2000. Suur tamm ja õde-venda. *Mäetagused* 13, lk 24–42 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr13/pdf/suurtamm.pdf> – 18. juuli 2011).

- Mannhardt, Wilhelm 1875. Die lettische Sonnenmythen. *Zeitschrift für Ethnologie* 7. Berlin: Verlag von Wiegandt, Hempel & Parey, lk 73–104.
- Mansikka, Viljo Johannes 1909. *Ristinpuulegenda ja suomalainen runo Isosta tammesta*. Porvoo & Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Saarinen, Sirkka 2000. Mordvalainen epiikka. *Viimeinen Väinämöinen. Näkökulmia kansalliseepokseen*. Turku: Kirja-Aurora, lk 144–167.
- Salo, Unto 2008. *Ukko – The God of Thunder of the Ancient Finns and His Indo-European Family*. Journal of Indo-European Studies. Monograph Number Fifty-One. Washington DC: Institute for the Study of Man.
- Sarmela, Matti 1994. *Suomen perinneatlas*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Setälä, Eemil Nestor 1921. *Iso tammi*. KSVK 1. Helsinki: Otava.
- Siikala, Anna-Leena 2002. *Mythic Images and Shamanism. A Perspective on Kalevala Poetry*. FF Communications 280. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- SKES I = Toivonen, Yrjö Henrik 1955. *Suomen kielen etymologinen sanakirja I*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII, 1. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- SKES III = Itkonen, Erkki & Joki, Aulis J. 1962. *Suomen kielen etymologinen sanakirja III*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII, 3. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- SKES IV = Itkonen, Erkki & Joki, Aulis J. 1969. *Suomen kielen etymologinen sanakirja IV*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII, 4. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- SKVR = *Suomen kansan vanhat runot I–XIV 1908–48*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (<http://dbgw.finlit.fi/skvr/> – 18. juuli 2011).
- Tarkiainen, Viljo 1934. *Kultapyörätammi. Kalevalaseuran vuosikirja 14*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Toivonen, Yrjö Henrik 1947. Ison tammen ongelma. *Suomalais-ugrilaisen Seuran aikakauskirja LIII*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tonnelat, Ernest 2001. Teutonic Mythology – Germany and Scandinavia. *New Larousse Encyclopedia of Mythology*. New York: Crescent Books (<http://www.scribd.com/doc/2176365/New-Larousse-Encyclopedia-of-Mythology> – 18. juuli 2011).
- Tolley, Clive 2009a. *Shamanism in Norse Myth and Magic*. FF Communications 296. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- Tolley, Clive 2009b. *Shamanism in Norse Myth and Magic*. FF Communications 297. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- Turunen, Aimo 1981. *Kalevalan sanat ja niiden taustat*. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämissektori.
- Vahre, Lauri 2000. *Eestlaste aeg. Uurimus Eesti rahvapäraste ajaarvamise ajaloost*. Tallinn: Varrak.

Vilkuna, Kustaa G. 1961. *Wochenrechnung und Teiling des Jahres in zwei oder vier teile*. Helsinki: Finnisch-ugrische Forschungen 34.

West, M. L. 2007. *Indo-European Poetry and Myth*. Oxford: Oxford University Press.

Yoffe, Mark & Krafczik, Joseph 2003. *Perun. The God of Thunder*. New York & Washington DC & Baltimore & Bern & Frankfurt am Main & Berlin & Brussels & Vienna & Oxford: Peter Lang.

Zaroff, Roman 1999. Organised Pagan Cults in Kievan Rus'. The Invention of Foreign Elite or Evolution of Local Tradition? *Studia mythologica Slavica II*. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje. Udine: Università degli studi di Udine, Dipartimento di lingue e civiltà dell'Europa centro-orientale, lk 47–76 (http://sms.zrc-sazu.si/pdf/02/sms_02_zaroff.pdf – 18. juuli 2011).

Zicāns, Eduards 1935. Die Hochzeit der Sonne und des Mondes in der lettischen Mythologie. *Studia Theologica I*. Riga: Ordo theologorum universitatis Latviensis.

Zicāns, Eduards 1940. Der atlletische Gott Pērkons. *Studia Theologica II*. Riga: Ordo theologorum universitatis Latviensis.

Summary

The Runo Song of the Great Oak – Synthesis

Matej Goršič

Key words: comparative mythology, cyclic space-time, integral interpretation, runo song poetry, symbolic analysis, thunder-god

A cyclic space-time concept in which one cycle corresponds to one year, can be used as a basis for an integral theory of a mythic world-and-time tree. According to this theory, mythic oaks of the runo songs are symbols both of the time/year and world/nature: growth of an oak symbolises growth of a year-nature (1) reaching its summit or balance at midsummer (representatives of the “good oak” in runo song poetry: the beer oak, the gold wheel oak, the love oak, the sun oak), (2) leading, due to its overgrowth, into the loss of balance reaching its bottom at midwinter when the sun disappears (the “bad oak” in the runo song poetry: the great oak overshadows the sun), when (3) a saviour ends the old year-nature cycle, starting, at the same time, the new one (by chopping down the great oak, he liberates the sun). For the world-and-time tree theory speak (1) the semantic connections *iso tammi* ‘great oak’ – *isotammi* ‘January’ – *tammi* ‘axis, pole’, (2) those variants of the Great Oak Song according to which the great oak grows on the location meaning the centre of the world, (3) the double nature of the oak-chopper expressing his role of a mediator between the old and the new cycle.

The oak-chopper’s double nature, his function as a bringer of a turn of the year, denomination *ukko(nen)* ‘old man, thunder-god, thunder’, fire-blazing axe, bell, beard,

and hair strongly suggest that the runo song singers of the northern runo song areas interpreted him as a thundergod.

The closest cross-cultural counterparts to the great oak of the runo song poetry are the great apple and the great birch of the Mordvinian folk songs. It is very probable that the Runo Song of the Great Oak and the Mordvinian Song of the Great Apple/Birch have both been formed from one and the same proto-song which was very similar to them. Regardless of the unclear status of the oak-chopper in the proto-song, in Viena Karelia the thunderstorm myth or its transformations have most strongly influenced the Runo Song of the Great Oak.